

Елена КАРПУЗОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески”

Скопје, Македонија

ОГЛЕДАЛОТО НА ГРОТЕСКАТА ВО ПРЕДВОРЈЕТО НА ‘СОНОТ’: ПОЛИФОНИЈАТА НА ФАНТАСТИЧНИОТ РЕАЛИЗАМ ВО „ДВОЈНИК” НА Ф. М. ДОСТОЕВСКИ

Апстракт: Оваа студија херменевтички го иследува фантастичниот реализам како синкреза на романтичарската фантастика и реалистичките конвенции во романот „Двојник” од Ф. М. Достоевски. Трудот стреми, низ евокација на теориските премиси на Цветан Тодоров и М. М. Бахтин, да ги образложи жанровските интерференции и наратолошките модуси низ кои, трансцендира парадигмата на идентитетското двојство – предимно, низ јазикот на гротеската и амалгамот на сонот и стварноста. Следствено, студијата е обид за херменевтичко разглобување на сите скриени меандри низ кои полифонично се рефлектира топосот на идентитетското подвојување на протагонистот Голјаткин.

Клучни зборови: фантастичен реализам, гротеска, сон, полифоничност, двојство

1. Поетички прелиминарии: Фантастичниот реализам на Достоевски

Во романескниот опит на Фјодор Михајлович Достоевски (1821-1881), како сепроникната и детерминативна тематска константа и философска аксиома се отелотворува идејно-поетичката премиса за човековото битие како *homo duplex* – битие кое е нужно и *ab initio* предетерминирано како микрокосмичко манихејско поприсште на кое се збиднува непомирливиот, ожесточен агон меѓу макрокосмичките сили на Доброто и Злото. Во романескните универзumi на Достоевски, во неговите хуманистички, етичко-философски пледоајеа, изобразбата на човекот е дуално, но уште поприсушто, иманентно полифонично оркестрирана – во битието на човекот, перото на овој даровит романописец, ја внедрува светлината на христијанските аретолошки устреми, но и мефистофеловската темнина на демонските соблазни – на автодеструктивната гибел. Несомнежно, во огледалото во кое би можел да се огледа човекот на Достоевски, едновременно, се пројаснува одразбата

на надземски духовен благородник, но и злостен арлекин. Сообразливо, топосот на двојништвото, во „Двојник” (*Двойник*)¹ се разгранува полифонично, при што, можат да бидат иследувани тематски низи на удвојувања, а дури и продлабочени умножувања. Првенствено, бидува тематизирано повнатрешнетото удвојување на Јаков Петрович Голјаткин, кое, во дослух со конвенцијата на фантастичкиот жанровски код, останува отпорно на рационални експликации, откаде, приказната го генерира слободниот херменевтички хоризонт на чии пространства, во *ad infinitum* можат да се наднесуваат претположенија устремени во размалгувањето и одгатката на енгимата на удвојувањето на Голјаткин – собитие, кое, е мистифицирано во едно меѓугласие на привидение, сон, а конечно и – кошмар.

Темата на огледалното подвојување, личносната дихотомија на идентитетот, во романот се перформира низ некои од постапките од инструментариумот на фантастичкото романтичарско писмо. Од оваа појдовност, наративниот модус низ кој се објазува стварноста на господин Голјаткин, а која доживува перцептивна дисторзија, и која ја подражава логиката на механизмот на часовничкото клатно – едновремено, лулеејќи се меѓу сферите на кошмарната, имагинарна миражност, готската амбиентација на просторот, халуцинантноста, од една, и емпириската (благоразумска) и историска утврденост на хронотопичноста на стварноста, од друга страна, исходува дека, во романескното писмо, е манифестиран имагинарен лудизам на реалистичкото перо, што ќе рече – дискурсот синкретички ги отелотворува

¹ Романот бил објавен на 30 јануари 1846 г., во петербуршкиот журнал „Отечественные записки” со паратекстуално-архитекстуалните поднасловни индикации: *Петербургская поэма, и Приключения господина Голядкина*. За романот, во дневничките записи, од 1877 г., Достоевски бележи: „оваа приказна не беше задоволителен успех, но идејата беше достапно светла, и јас никогаш не сум изложил пососредоточена приказна во литературата. Но, формата на приказната, несомнено беше изневерена, и доколку, би можел сега да ѝ се посветам на идејата, и одново да ја изложам, би се вообличила во исцело различна форма” (Достоевский 1984; 65), што укажува насубјективната просудба за изработената приказна, неколку декади по објавувањето, која, очевидно, не била вообличена целесообразно на авторовите очекувања и интенции. Во „Двојник”, притоа, се огледува творечкото кредо на ‘раниот реализам’ со хипертекстуални проведи на фантастичниот романтизам на Пушкин, Гогољ и Е.Т.А.Хофман.

некои од детерминативните одлици на книжевната фантастика, која, во романот, се актуализира како самосвојна модулација на овој романескен подвид, предочувајќи ги социо-психолошките мотивации во приказната, што ја сугерираат полифонично-хибридизираната жанровска перформација на доцноромантичарските проникнувања меѓу фантастиката и конвенциите на реалистичкиот роман – амалгамизација, одразена во феноменот на рецепциското колебање, или двоумењето со кое се соочува естетскиот хоризонт на очекување, бидејќи, во дослук со теоретизациите на Цветан Тодоров, фантастичкото писмо ја ефектуира интрадиегетичката *чудна/чудесна* мистификација на рационалната актуализација на појавната стварност, единствено посредно, преку прагматскиот модел утврден меѓу текстот и читателот, што имплицира дека, фантастичкиот жанровски код се актуализира во *нерешителноста, недоумието* на читателот пред природата на фантастичното событие, или, како што ја изложува Тодоров, својата определбена согледба: „речиси поверував – ова е формулата која го објаснува духот на фантастичното. Потполна верба, како и совршено неверување, би нè одвела надвор од фантастичното; неодлучноста е она што му влева живот” (Todorov 1987; 35). Отаде, очевидно е дека приказната за двојникот на Голјаткин, ја ефектуира неодлучноста на читателската инстанца, која, заправо, не соумева *фантастично чудното* событие да го подложи на картезијански, рационално исходени експланаторни импликации, кои би артикулирале интерпретација на (пред)историјата на неразборитата појава на двојникот Голјаткин.²

Гротескниот и хуморен трагизам во судбината на господин Голјаткин е соредоточен во очуднувањето на идентитетската дисонанца со која се соочува тој. Согледливо, во обидот да се исцртаат контурите на фантастичниот реализам во вообличувањето на приказната, се возложува и интерпретацијата на психоаналитичкиот феномен на ‘вознемирувачко необичното’ (*das unheimliche*), кое, Сигмунд Фројд го теоретизира во значењето на она, што аперцептивно се восприема

² Во класификациите на актуализацијата на фантастичкото книжевно писмо, Тодоров, во романите на Достоевски, во кои се оприсутнети поетичките признаци на *фантастичноста*, феноменот го определува како *чудно фантастично*, наспроти одредниците на ‘фантастично чудесното’ и ‘чистото чудесно’.

како едновременно амбивалентно, чудно, туѓо и застрашувачко, откаде, ‘авантурата’ на господин Голјаткин се вглобува во предложените одредници на фантастичното, кое ефектуира дефамилијаризација на когнитивниот автоматизам на свеста, која во себесообразување со енигмата на двојникот, доживува дисонантна гама од восприемени неконгруентни (апсурдни) време-просторни и идентитетски координати, кои се огледуваат во рецепциското двоумење кон чудното собитие кое, е едновременно прекриено во интелигибилната необјаснивост на фантазмата, можноста, дека, ‘авантурата’ на Голјаткин претставува единствено еден (не)вообичаен кошмарен сон – вообразба на болниот ум, или, пак, и дека (не)веројатноста, интригата на двојништвото, можеби е сепак, присно сообразлива и врзивна со нишките на емпириската стварност. Напоредно на тоа, Достоевски посегнува кон наративни постапки со кои доспева, поеста за Голјаткин, покрај социо-психолошките мотивации инскрибирани во реалистичкиот фон на нарацијата, да ја мистифицира во превезите на фантастичното, како единствен модус преку кој, во живописна чувственост, би бил доловен внатрешниот (психолошки и идентитетски) схизматички агон на личноста на Голјаткин, што ќе рече дека, за да ја ефектуира онтолошката полифонија во дискурсот, магловитиот и тајновит превез наметнат врз фокалните инстанци, Достоевски препознава дека, трансгресијата меѓу демаркациите на сонот и јавето, вообразбата и рациото, се можни единствено во ‘вознемирувањето’ на светотворните контури на логички утврдената стварност, „кои доколку не се користиме со фантастичното, остануваат непречекорливи” (Todorov 1987; 161). Притоа, суштествен за разбирањето на поимот на ‘фантастично чудното’ во прозата на Достоевски, е заклучокот дека, ‘чудното’ претставува предуслов генериран од очуднувачкото претопување на онтолошките граници на светот на стварноста и светот на сонот (вообразбата/лудилото), но и од предвидливото чувство на *сѝрав* и *ужасување*, како импликација на дисонантното ‘искушување’ на разумот, при што, чувството на *сѝрав*, на интрадиегетичко рамниште, првенствено се зародува во ликот на господин Голјаткин, во сите последователни актуализации: параноичноста, отуѓувањето и лудилото, што, пак, на читателот (како екстратекстовен сопатник во траги-гротескната петербуршка фантаз-

магорија на Голјаткин) му го сугерира психоемоционалниот комплекс на соочување со непознатото, преку одржувањето на напрегатоста и неизвесноста во модулациите на перипетиите на раскажувачкиот ритам, што се одликува со нагласена „тафтолошка улога”, кога актуализацијата на феноменот на фантастичното „овозможува опишување на фантастичниот свет, кој притоа, не постои надвор од јазикот; описот и опишаното имаат единствено потекло” (Todorov 1987; 96), што ја потврдува двојната диегетичка рамка во „Двојник”, која, наедно, тематски ја вградува реалистичката изобразба на стварноста (оприсутнето е множество од имплицитни и експлицитни социо-историски и психолошки индикации, кои референцираат на хронотопичниот контекст на руското општество во првата половина на XIX век), и фантазматската, сомнабулно-кошмарна одежда на стварноста, која, ѝ се противставува на реалистичката мимеза, откаде, стварноста проектирана низ внатрешната фокализација на Голјаткин, се подвојува со појавата на двојникот.

Во обусловеноста на психолошкото состојание на Голјаткин, чија егзистенција се актуализира во лиминалниот ареал на стварноста, чии конци ја вплетуваат неговата вообразба/проекција во сферата на имагинарното и сонот, со социо-историскиот, егзистенцијален контекст, Достоевски, овој лик, го претретира во конвенциите на натуралистичкиот манир. Голјаткин е реалистички сообразен со социо-историскиот контекст, чија фантастична преобразба се остварува во фантазмагоричното поигрување на световните граници. Оттаму, Тодоров, за фантастичките тематски комплекси, предложува диференцијација меѓу т.н. ‘јас-теми’ и ‘ти-теми’, при што, во „Двојник”, е перформирано отелотворение на ‘јас-темите’, или, темите кои ја иследуваат релацијата меѓу човекот (субјективитетот) и светот – однос, којшто во приказната се семантизира во значењето на *оїдегалойшо*, или, огледалното подвојување – идентитетската схизма на Голјаткин, одражена (епитомизирана) во двојникот. Огледалното удвојување укажува и на дистинкцијата, но и помирливоста меѓу сферите на стварноста и сонот. Секој одраз во огледалото сугерира привидна образба на свет, инаков од оној зад огледалото, откаде, огледувањето на Голјаткин во

двојникот се актуализира како гротескно-кошмарно прекршување на стварноста која се двоуми меѓу безрасудната илузија и вистината.

2. Тематската романтичарска парадигма на 'двојникот' објективизирана во идентитетската схизма на Голјаткин

Тајната соработка, ненаслутливото шепотење меѓу сонот и стварноста во „Двојник“, е сепроткаено во приказната за дисоцијативното подвојување на Голјаткин. Последично, експозицијата на романескната приказна бидува отклучена со чинот на будењето на Голјаткин, кој вчекорува во чудниот, петербуршки есенски ден, кога стварноста ќе доживее нечујна преобразба во апсурдно-ирационални прекршувања и поигрувања. Нагледно, во оваа рамка, Достоевски сугерира индикација за можно *mise en abyme* структурирање на приказната. Имено, во прелевањето на онтолошките демаркации меѓу светот на емпириската стварност и светот на имагинарно-ониричното, една херменевтичка хипотеза може да го сугерира будењето на Голјаткин меѓу 'сидовите' на сонот, кој, пак, се вовира во стварноста, што ќе рече дека, романескниот влез, *in medias res*, предупредува за можноста, сите 'авантури' на Голјаткин да бидат исход на 'прикрадувањето' на ирационално-ониричното внатре емпириското устројство на светот, при што, недоумието, колебањето меѓу сонот и стварноста, се зародува токму во умот на траги-гротескниот лик на Голјаткин. Во натуралистичката дескрипција на чинот на будењето, во психосемантичка вредност, се потврдуваат и описите на материјалните предмети во неговата одаја, чие присуство го загатнува прашањето на погледот на Другиот. Имено, „како стари познајници погледнаа на него нечисто зелените, исчадени, прашливи сидови на неговата малечка собичка, неговото орманче од махагонија, столовите со имитација на махагонија, црвено бојадисаната маса, отоманот (...)“ (Достоевски 1993; 5). Авторската интенција која, 'анимистички' го семантизира оживотворениот 'поглед' на мртвите, персонифицирани предмети во собата, ги навестува социјалните мотиви за удвојувањето, во светлината на прашањето за феноменот на социјалната инфериорност и (параноичниот) страв од погледот на Другите, во кои, Голјаткин неодбегливо бележи подозрив

повод за закана за неговата деградација во чиновничката служба во Установата, или, повод за негово унижување и обесчестување. Оттука, како пресудна се потврдува семантизацијата на *оїледалоїю*, кон кое, положено на неговото орманче, Голјаткин по буђењето, навчас збунето притрчува, при што, тој го огледува својот одраз во него – како обид да ја утврди сталоженоста на стварноста во која ‘се вратил’ од обеспокоените, расеани соништа.

Невротичната, бездруго, непомирливо предострожна природа на Голјаткин се одразува во неговата обземеност со мнението на Другите. Оттаму, дури и патувањето во кочијата, се преобразува во искушение кое изискува ‘измачувачки’ обиди за ‘избавление’ од *їуїиоїи* поглед. Соодветно со неговата склоност кон песимистичка авторефлексија, неговите вообразби, секогаш во погледот на Другите ги согледуваат семињата на злотворните заговори против него и неговата социјална положбеност. Оттука, средбата со Андреј Филипович (неговиот службен надреден), ќе се преобрази во вистинско идентитетско преиспитување: „(...) поцрвене до ушите. Да се поздрави или не? Да се јави или не? Да се открие или не? – вакви мисли го мачеа нашиот јунак, – Или да се преправам дека тоа не сум јас, а некој друг што страшно личи на мене и да гледам како ништо да не се случило? Токму така – не сум јас, не сум јас, и готово!” (Достоевски 1993;10). Озарува очевидно, дека, тематската парадигма на ‘двојништвото’, бидува несвесно интериоризирана внатре авторефлексивните, психолошки модели на промислување на Голјаткин. Имено, уплашен од Другите, и намерувајќи да го избегне нивниот поглед, тој самоволно, несвесно клони кон себеподвојување, или, кон ‘камелеонско’ претопување и подражавање на повнатрешнетата Другост во себе во обусловеност од околностите. Себеотуѓувањето е рефлектирано и во посетата кај лекарот Крестјан Иванович, кој, ќе го предупреди Голјаткин дека неговата boleжлива и кривка природа, предострожно настроена кон опкружувањето, може да биде ‘исцелена’ со „промена на навиките”, и кој го ободрува неумоливото упорство на Голјаткин за себеотуѓување од ‘непријателски’ предназначените Други, да го „скрши” подозрителниот нарав, и да се обиде преку подејствителна социјализација, дружба и посети на театар, да ги олекне своите ‘страданија’. Наспроти убедувањата на

неговиот лекар, Голјаткин тврдоглаво ги изложува (пред)убедувањата, дека, за него е благоугоден единствено тихиот, воздржан живот, при тоа, нагласувајќи го презривото вреднување на животот во високите благороднички сословија, кон кои, тој, очевидно не припаѓа: „Јас, Крестјане Иванович, го сакам мирниот, а не бурниот светски живот. (...) таму тоа се бара, и каламбур исто така се бара... комплименти фини да умееш да правиш...ете што таму се бара. А јас тоа не сум го учел. (...) Јас сум обичен, едноставен човек и надворешен сјај немам” (Достоевски 1993; 15). Согледливо е навестувањето на дисонанцата во неговата карактерна актуализација – иако Голјаткин е потајно устремен кон себеприопштување кон повисоките општествени сословија, сепак, внатрешните етички ‘противсили’, ги сковуваат стремежите за социјалновозвишување на неговата чиновничка маленкост. Горделивата, самонабедена личност, на која ѝ заповедаатврховните етички императиви, е отпорна на сите целисходно прагматистички, утилитарни инструментализации на моќта, карактерот и околностите: „Загатувања не љубам; за мизерни дволичности не ми е грижа, од клевети и спетки се гнасам. Маска ставам само на маскарада, а не ја носам пред луѓето секој ден. (...), со успехот не се гордеам, неуспехот не ме обескуражува и во секој случај, никому не му ставам препка.” (Достоевски 1993; 16-27). Убеденоста во сопствените честољубие, правдоустремени етички начела, ги спотнуваат вообразбите во кои, Другите за Голјаткин стануваат заколнати непријатели, чиј единствен стремеж е да го вплеткаат во заговор.

На подвојувањето на Голјаткин, што ќе рече – на ‘раѓањето’ на новиот Голјаткин, му претходи симболичната ‘смрт’ на стариот, предострожен Голјаткин. Сообразително, ова симболичко и пресвртно ‘умртвување’, коешто, Достоевски во прониклива лингво-стилистичка постапка, ќе го сугерира и преку воведување на глаголската лексема ‘стусеваются’, во значењето на –‘да исчезне’, ‘да се стопи’³, ќе биде поттикнато од понижувањето пред гостите на роденденскиот прием на Клара Олсуфјефна. Неснаодливото, колебливо прикрадување меѓу

³ Превод на глаголот ‘стусеваются’ во изданието на „Двојник” на македонски јазик, во превод на Спиро Накев.

гостите, извидувањето на изгледите да се себевозведе и претопаи во социјалните конвенции на благородниците, авторската интенција го слика во карикатурална, траги-комична, питорескно-гротескна интонација: „Чувствуваше тој во себе некаква слабост и премаленост. (...) Нему му се чинеше дека сè живо во куќата на Олсуфиј Иванович нагрнало, па гледа на него од сите прозорци. Тој знаеше дека сигурно ќе умреше наместо, ако се свртеше назад” (Достоевски 1993; 31). Контрастот меѓу духовното беспокоејство на Голјаткин, од една, и фантазмагорично-натуралистичкиот тембр во кој се обнижуваат дескрипциите на свечениот простор, од друга страна, го нагласува карикатуралниот, хуморно-гротескен хабитус на Голјаткин, кој се препелка во сопствената неопитност за делотворење меѓублагородничкитесословија. Оттука, додека, наративната инстанца, го везе гобленот на кој ја изобразува свечената игралитост на просторот, притоа, искушувајќи го перото кое, покрај сите усилби, останува немоќно да ги впије и артикулира сите подробности, бидува вткаена и живожалната фигура на Голјаткин, кој ќе доживее себеунижување, при изразената желба да ја измоли за еден танц почитуваната Клара, откаде, неговото нижочиновичко поведение го имплицира и судботворното претстапување на социјалните конвенции на високото општество. Поведението на Голјаткин, благородните гости, го вреднуваат како екцесно и оскрбно, та, оттаму, осудата којашто Голјаткин ја обгледува во очите на Другите, е изречената ‘смртна пресуда’ за овој срамежлив, плашлив мал човек, што ќе го обуслови очудувачкото идентитетско подвојување – ‘раѓањето’ на супститутивното ‘јас’, но едновремено, и апсурдното ‘не-јас’, а конечно и – антиподното отелотворување на ‘свесното’ и ‘несвесното’ во личноста на господин Голјаткин.

Отпадничкото отуѓување, обезличеното достоинство, спознанието дека устремите кон припадноста кон високите сословија, се безвратно обескрилени, се разлистуваат како психолошки состојби, кои, господин Голјаткин го преобразуваат, бездруго, во жив, духовен, конечно и деперсонализиран ‘мртовец’: „господин Голјаткин не само што сакаше да избега од самиот себе, но и сосема да пропадне, да го снема, да се претвори во прав” (Достоевски 1993; 46). Ова идентитетско нихилирање, оваа редукција и обесхрабрување на субјективниот

волунтаристички идеализам, го претпоставуваат бесцелното, обесилено талкање на Голјаткин низ петербуршките улици, кои, одеднаш се преобразуваат во мизансцен на кој се воцаруваат сновиденијата, се надвиваат фантазматските сенишни привиди и необјаснивите повести. Притоа, петербуршкиот хронотоп, како град-призрак во неговата просторна фантазмагорична зимска амбиентација, го обусловува ирационалното и *фанџасџично чудноџо* собитие на подвојувањето на Голјаткин. Од оваа појдовност, очевидно е дека, градот во ониричната очуднетост се збудува како таинствен, измамлив сопатник во неговата ‘авантура’, кога во градската призрачност, време-просторните координати се замаглуваат, при што, хронотопичноста на градот, мигновено се метаморфозира во хетеротопичен вртлог во кој, малечкавата, печална егзистенција на Голјаткин, во очајанието, онтолошката тегобност, и по-ривот да побегне од сопствената личност, идентитетски се разединува. Согледливо, во контекст на митемата на двојништвото, едновремено, и градот се изобразува во неговата протејска, таинствена двојна природа, отклучувајќи ја сликата на виуличавата, сматна, снежна, полноќна, готска (гогољевска) амбиентација на петербуршкото битие на градот. Во хронотопичната невратура на Петербург, низ чии улички и мостови, демаркативните, материјални отсечки на просторот, станува невозможно да бидат размрежени, кога часовничките кули придушено го одгласуваат биежот на полноќта, градот се преобразува во едно заклучено стаклено, магличаво кубе, под кое, обезнадежено, во снегот се расеани дирите на малечкавата, обеспокоена фигура на Голјаткин, кој лунсаво тревожна расчувствуваност, притоа, бидувајќи гротескно и трагикомично изобразена, што, пак, ја разоткрива наратолошката стратегија на сентименталната иронија – сочувствената интонација на наративниот глас во диегетичкиот ткаеж: „трчаше не свртувајќи се, како да се спасува од нечија потеря, од некоја уште пострашна несреќа... Навистина, неговата положба беше ужасна!...” (Достоевски 1993; 47), што, бидува теоретизирано како наратолошко одличие на дискурсот на Достоевски, кое ја оддава хуманизираната (пристрасна) наклонетост кон искушенијата и чудната судбина на Голјаткин.

Средбата со двојникот Голјаткин, е обоена во многузначноста на перцепцијата, атмосферата на градот кој како да лебдее во ненаслу-

тените беспредели на сонот и фантазмагоричната призрачност, кога тој, свиен во „грозничавиот трепет” и „чудното чувство, чудната мрачна тага” (Достоевски 1993; 48), среде петербуршките улици, ќе обгледа чуден минувач – личност напoлно истообразна на него, која едномерно ја разминува неговата сенка, и се устремува во правецот на неговиот сметен чекор. Чудната средба на Голјаткин со неговото идентитетско подобие – појавата на новиот Голјаткин, чие рационално објаснение трепери меѓу крајностите на привидението на болниот ум, и построеноста на емпирииската стварност, ја објективизира премисата за психолошкиот раскол на Голјаткин, кој, во автоскопична изобразба се соочува со својот физички двојник, но не и двојник по етос. Очудувачкото акме бидува означено во кошмарното собитие на обезумениот Голјаткин, кој прогонувајќи го својот двојник низ мразните петербуршки улочки, се враќа во својот дом, соочувајќи се со одомаќинетиот двојник, кој, како полноќен, потсмешлив натрапник отпочнува да ја плете мрежата, во која, ќе ја осуети сингуларноста на идентитетот на вистинскиот Голјаткин: „Непознатиот седеше пред него во капут и шешир, на неговиот кревет, и по малу се насмевнуваше и жмиркајќи пријателски му кимаше со главата. (...) Неговиот ноќен пријател не беше никој друг туку самиот тој, – самиот господин Голјаткин, друг господин Голјаткин, но сосема ист како него. Со еден збор, тоа што се вели двојник во секој однос” (Достоевски 1993; 52-53). Одразливо, искуството на соочувањето со физичкиот двојник, се римува со чинот на себеогледувањето во малото огледало во отклучувањето на романескната приказна, од кое, новиот Голјаткин, безмалку, како да побегнал како алтерего – хипостазирано во физички оприсутнетиот двојник – што исцело, карневалски ја пресвртува ‘спокојната’ актуализација на стварноста, што, едновременно, укажува и на удвојувањето на гледните точки, откаде, фокалната инстанца на Голјаткин се подвојува, сугерирајќи уште еден наративен глас кој се разлучува од внатрешното двогласие на вистинскиот Голјаткин – глас, кој, осамостоено се отелотворува со диференцијализирана, самосвојна свест, одвојувајќи се од неговата личност. Полифоничната текстура на приказната, ја имплицира и нејзината драматска невратура, исходена од внатрешниот, психолошки конфликт на протагонистот, кој се измачува во едностоен,

агоничен дијалог со едно повнатрешното 'јас'. Во светлината на овие наратолошки премиси, се пројаснуваат антитетичните сопоставености меѓу двете личности на Голјаткин. Двете изобразби ги олицетворуваат двете етичко-егзистенцијални диспозиции на неговата личност, кои се противставуваат во непомирлив агон, при што, додека срамежливоста, осаменоста, горделивото правдољубие, чиновничкиот статус кој не ветува напредок, подозривоста, социјалната инфериорност, ја скриваат безутешната егзистенција на Голјаткин, обескрилувајќи ги стремежите за искачување кон повозвишените скалила на социјалниот поредок на петербуршкото општество, неговиот двојник, што ќе рече, притивнатата, латентно поттиснатата повнатрешната сила на личносниот хабитус – неговата стремителна, бескрупулозна, бодра, слаткоречива, препредно трикстерска, но замолкната и рестриктирана природа, се подвојува и се разединува од полнотата на личноста. Следствено, двојникот на Голјаткин станува сето она што неговата личност не е, отелотворувајќи ги во дејствителен акт на индивидуализација, сите стремежи на Голјаткин, кои бидувале подјармени од предостројните настојувања да се побегне од конфронтација со, или, екцесно претстапувањена социјалните конвенции на пристојното чиновничко поведење, откаде, проекцијата на двојникот (како фантазматска или емпириски појавна изобразба) и неговиот екцесен етос, се исчитуваат како надоместување на стварноста на тивкиот, воздржлив, плашлив Голјаткин.

Двоумењето меѓу илузијата и онтичката стварност, бидува одразено и во повторното будење на господин Голјаткин, во чии растроени, болноумни мисли сноват собитијата од апсурдната ноќ, кога, очуднето си припомнува на средбата со неговиот двојник – реминисценции за кои, претполага дека се вообразби, чувствувајќи се разбуден од вообичаено „фантастично бладање, моментално растројство на фантазијата, помрачување на умот” (Достоевски 1993; 53). Наспроти тоа, овие претпоставки за кои рефлектира господин Голјаткин, нема созвучно да соодветствуваат со чудните околности кои, тој ќе ги осведочи во Установата, каде што, ќе го вчудоневидат рамнодушните одговори на чиновниците, чии умови нема да бидат растревожени како неговиот, кога ќе го забележи двојникот кој ги извршува *неговиите* писарски

должности. Осведочувајќи го идентитетското подобие, Голјаткин едновременно се себеубедува во несомнените заговори на неговите соработници во Установата, за кои, вообразува, дека се устремени во целта за неговото обезличување пред надредените превосходства, вpletкувајќи го во еден безогледен пасквил. Дисонанцата во субјективните когнитивни становишта на восприемањето на стварноста, која ги ефектуира феноменот на апсурдот, бидува нагласена во сопоставената диспозиција во рецепцијата на двојникот, при што, за чиновниците во Установата, феноменот на подвоениот Голјаткин не оддава повод за тревожност и застрашеност, но, во таа спротивност, тие, на неговите кошмарни возгледи, одговараат со воздржана безразличност, а дури и добронамерно ќе го посветуваат да се обрати за лекарска помош, увидувајќи дека неговите очи „имаат некаков особен израз” (Достоевски 1993; 59), што, ги евоцира алузиите за показателите на уморастројството на Голјаткин.

Во сообразен дослук, гротескната изобразба на Голјаткин се огледува во трагикомичната потеря на ‘лажниот’ Голјаткин. Имено, по средбата во Установата, Голјаткин ќе му укаже срдечна љубезност на помладиот двојник, благонаклонето дозволувајќи му да гостува во неговиот дом. Господин Голјаткин, ќе биде вцашен при спознанието за нивната карактерна ‘побратимска’ истообразност, кога, двојникот прилега на една снисходително благоглаголива фигура која учтиво се ободрува од Голјаткин да измоли покровителство – убеден во неговата благодушност, кој, откако ќе го услиша плачот на трогателната судбина на двојникот како „благороден питач” кој бил измамен од интригите на непријателите, ќе стане негов добродетел, спознавајќи во него и ‘брат по судбина’. Наспроти фамилијаризацијата меѓу него и неговиот двојник, очудувањето на стварноста ќе се реактуализира кога утрото, по повторното будење, по вечерната исповедна дружба, Голјаткин спознава дека, Петрушка – неговиот лакеј, вообразува дека тој, вистинскиот Голјаткине впрочем, вечерниот гостин кој бил удостоен во домот, додека, неговиот ‘господар’ веќе заминал во Установата. Оваа инверзија во оската на улогите, прераснува во уште поапсурдно, гротескно постројување на околностите, кога кутриот Голјаткин, ја открива измамничката маскарада на двојникот, кој, во

него го препознава гостинот, но не и господарот Голјаткин, кој нему му подаде братска закрила. Стравовите на Голјаткин, дека безрасудниот двојник ја поставува под неизвесност неговата чиновничка позиција, ќе бидат обвистинети. Господин Голјаткин-помладиот ќе биде усрдно пофален од превосходството на Установата за успешно завршената писарска работа во име на постариот Голјаткин, а додека, сите во опкружувањето веруваат во ‘маскарадата’ на неговиот двојник, убедувањата на господин Голјаткин неискоренливо се потврдуваат, кога истиот понижуван и исмејуван од соработниците, станува објект на јавна персифлажа, преобразен во гротескна театарска кукла со чии конци ракува токму помладиот двојник. Притоа, за неговото чувство на обесправеност од човекот кој се обидува да ги преземе неговите идентитетски улоги осведочуваат и писмата кои му ќе ги адресира на двојникот, каде, на едно место, тој ‘ритерски’ ќе воскликне: „Или вие или јас, а заедно обајцата не можеме!” (Достоевски 1993; 116), што ја објективизира преобразбата на интрасубјективната дијалогичност на наративниот глас на Голјаткин, кој се подвојува во две личности, од кои, едната станува самостојна свест – проекција со која тој дијалогизира интересубјективно. Теориското промислување на феноменот на ова психолошко подвојување, кое се пресликува и на наратолошко рамниште на подвојување на ликот, нагледно, може да биде образложено низ теориските становишта на Михаил М. Бахтин, кој, иследувајќи ги социо-философските импликации на дијалогското јадро на зборот во романескниот дискурс на Достоевски, укажува дека, неговиот реализам трансцендира во граѓата на зборот како реторички локус на проникнување во, и дијалогизација со Другоста, преку афирмација на туѓото ‘јас’ како субјект. Оттаму, нарацијата во „Двојник”, нужно сугерира трифокално (тријадично) раслојување на наративниот глас. Првенствено, наратолошката инстанца преку сентиментално-емпатичната иронија во дијалогски дискурзивен модел му се обраќа на својот протагонист, откаде, нарацијата е присно фамилијаризирана до ‘текот на свеста’ на Голјаткин, при што, критичката дистанца безмалку и да не е актуализирана. Потем, како фокална инстанца е оприсутнета свеста на Голјаткин – неговиот глас, кој како иманентно дијалогичен, низ идентитетското подвојување, доживува ‘расцеп’, осамостојувајќи

се во двојникот, и симулирајќи засебна, независна фокална точка наспроти онаа на Голјаткин. Притоа, овие три наратолошки меандри, нужно се обусловени од свеста на Голјаткин како исходниште, бидејќи, говорот, но и неговиот внатрешен свет, е суштествено дијалошки, откаде, „дијалогот овозможува гласот на другиот човек, да се замени со сопствениот” (Bahtin 2000; 200). Забележливо е дека, Голјаткин говори со себе, вообразувајќи си извесна повнатрешнета субјективност – извесно *грујо* ‘јас’, вообичаено, искажувајќи самоопоменувачки или фалбоспевни обраќања до себе како *груј* субјект. Неговиот дијалог со внатрешната субјективност не може да се преобрази во строга монолошка реч, бидејќи, во неговиот внатрешен свет, конфликтно се извираат противставени мисловни, етички и светогледни сили, а неговиот хабитус, предлага Бахтин, се актуализира во тригласовна образност: ‘јас’ на Голјаткин за себе, кое е обусловено од Другите, фиктивното ‘јас’ што се одразува во Другите, и гласот на третото ‘јас’, кој е поттиснат, но кој не може да биде актуализиран надвор од Голјаткин. Внатрешниот агон од дијалектичките гласови во неговата личност, впрочем, ја имплицира драматската текстура на приказната, додека, пак, појавата/чинот на наратолошкото подвојување на ликот, дискурзивно ја вообличува екстернализацијата на внатрешниот конфликт. Полифонијата во гласот на Голјаткин, се потврдува во нејзиното моноцентрично исходниште – имено, двојникот, говори, артикулирајќи ја речта на самиот Голјаткин, чија свест е подвоена, што, очевидно е сосредоточено во првата средба меѓу него и двојникот, во неговиот дом, кога обете личности и не се потврдуваат како нагласено антиподни една наспроти друга, по што, се актуализира екстернализираниот конфликт во личноста на Голјаткин, преку агонот со отелотворениот глас на двојникот – конфликт, којшто бидува определен како „драматизирана криза на неговата самосвест” (Bahtin 2000; 204). Отаде, разбиената монолошка реч на Голјаткин, која, се распрснува во три гласовни меандри, не може да се определи како класично полифонична, но ниту како хомофонична, бидејќи, во неговиот говор, се наслукуваат дијалошки мотивации – „аритмија на гласови” (Bahtin 2000; 208). Во овој контекст, прашањето на „туѓата реч”, отелотворена преку ликот на двојникот, се сугерира како суштествено самосвоен говор на Голјаткин, артикулиран од инстанцата на

неговото физичко подобие, притоа – говор кој е нагласено обликуван во иронично-гротескна ‘релјефност’.

Кошмарните ‘авантури’ на Голјаткин, од лавиринтите на фантастично чудната и апсурдна стварност, го беспокојуваат неговото неврастеничко битие и во ‘подземјата’ на сонот. Нагледно, сонот не проблеснува како далечен засолн од прикрадувачката шеготворност на двојникот, но во спротивноста – неговите ноќи минуваат во сомнамбулни бдеења, онирични ‘прошетки’ низ Петербург сограден од граѓата на сонот – искуства во кои се преплетуваат „некоја чудна тага, нејасни спомени, грди сеништа” (Достоевски 1993; 110). Во кошмарниот апсурдизам кој ги ткае полусонливите привиденија, за Голјаткин, во прогонувачки виори, се објавуваат сликите во кои, тој – ‘вистинскиот’ Голјаткин, секогашбидува опкружен со благородни, духовити личности, кои го облеваат со срдечна почит и љубезност, кога, секогаш одсвојува пресвртниот миг, кога се појавува злонамерниот Голјаткин, кој, низ додворување и шегобијно остроумие, ги разгромува сите негови надежи. Напоредно на тоа, за Голјаткин е наполно необјаснив феноменот на луѓето кои ликуваат за (фарисејски) доблесната диспозиција на неговиот двојник, за кого не соумева да спознае, како во безгрижна самоувереност, владее со восхитот на петербуршкото општество, кога „нема ниту ум, ниту карактер, ниту образование, ниту чувства” (Достоевски 1993; 131), што ја самоосвестува положбеноста детерминирана од инфериорноста, наспроти надмоќта предодредена од трикстерската препредност на двојникот и неговата безогледна нестрашливост пред соблазната да се претстапат социјалните конвенции. Ирационалната чудност, загосподарува и со стварноста на будното, но психолошки размирено битие на Голјаткин, за кого, стварноста и сонот се неразличливи, при што, нивните ‘предворја’ остануваат магличаво нераспознатливи и непостојни, за што осведочува и субјективното чувство на незапирна потеря по неуловливата чудност, кога петербуршкиот време-простор се перпетуира во амалгамот на сонот, а двојничките подобиија на сопствената личност кошмарно се умножуваат, кога „при секој чекор, при секој удар на ногата по тротоарот, од под земјата како да излегуваше по еден наполно сличен, одвратен со својата духовна расипаност господин Голјаткин” (Достоевски 1993; 113-114), што,

живописно ги сугерира делиричните петербуршки патешествија во кои, обезумениот чиновник се измачува да ги обуздипалавштините на разулавената идентитетска сенка.

Непомирливоста меѓу стварноста и автопроекцијата на емпириската ставарност, во дисонантниот ум на Голјаткин, обременет со екцесите на лудилото, се огледуваат и во таинственостана сентименталното писмо, кое Клара Олсуфјевна му го адресира на несреќниот Голјаткин, кога озарува апоријата – дали навистина тој го добива посланието, или, пак, истото е уште еднаекцесна фантазма? Овие претпоставки се возложуваат откако Голјаткин ќе биде убеден дека неговиот двојник, без сомнение морал да го украде неговото писмо во уште едно од низата трагикомични понижувања пред многубројните сведетели, што, во романескното проседе на Достоевски, неретко се интерпретира во симболиката на ‘карневалско-мистерискиот плоштад’, што соодветствува и со духот на хуморната, полифонична интонација во средбите од овој вид. Притоа, семантизирајќи го фабулативниот расплет во значењето на Бахтиновиот ‘хронотоп на прагот’, авторската интенција, го доведува Голјаткин пред прагот на куќата на Олсуфиј Иванович, што, симболично го навестува трагичниот пресврт во неговата судбина, кога, во сомнежлива предострожност ќе узнае дека, зачудувачки, сите го облеваат со благонаклонето внимание, а некои дури и со сожалбени солзи. Претчувствувајќи ја изненадата на бедночовечкиот фатум, Голјаткин автоиронично ја набљудува свечената атмосфера, која, бездруго ја навестува фарсата, зад која се крие токму помладиот двојник, поточно неговото злорадно Јудино предавство: „Во главата на Господин Голјаткин почна да му бучи, пред очите му се смрачи, му се стори дека огромна маса, цела низа сосема исти Голјаткини со врева насилно се втурнуваат од сите врати на собата; но веќе беше доцна... Звучен предавнички бакнеж се слушна, и... Тогаш настана сосема неочекувана ситуација” (Достоевски 1993; 170). Како зловестен, кошмарен одглас, пред него се појавува потсмешливо срдечно лице на лекарот Крестјан Иванович, кој заедно со таинствениот двојник, го вовираат очудениот и обезумен Голјаткин во кочијата, која, во симболиката на посмртен ковчег, јуриша кон трагичната беспредел на незнајните темнини на лудилото. Епилогот,

останува прашално отворен, кога Голјаткин, го обгледува ‘судијата’ на неговата, малочовечка судбина – двојникот кој, во злокобна смеа, жизнерадно се збогува со него. Идодека едниот образ на подвоената личност на Голјаткин, во победнички восклик го надвива другиот, оној кој, во мракот на кочијата, ќе ја осведочи фигурата на лекарот Крестјан Иванович – но еден *друї*, истоветно подвоен човек, станува очевидно дека, авторската реалистичка интенција, во хетерогената хибридизација на гранично-жанровската афирмација на прозниот дискурс, што ќе рече, во синкрезатанареалистичкиот фон и жанровските кодови на фантастичкото писмо, поточно – двоумењето меѓу фантазмата и стварноста и ирационалната интонација на феноменот на *фанџасџично чуднојџо*, ги мистифицира контурите наокончувањето на приказната за Голјаткин, кој *огамна џи џрејџчувсџџвувал* исходите на неговите устреми – неговите вообразби, немири, внатрешни духовни агони и растројства, а конечно – и неговиот фатален, обезличувачки раскол на личноста.

Во заклучувачки дослух, романот „Двојник“ на Достоевски, текстуализиран во кодовите на фантастичниот (романтичарски) реализам, возложува херменевтичко-теориски можности за полиаспектно исчитување на множественост од рамништа низ кои се огледуватопосот на идентитетското подвојување, што ќе рече – возложувајќи го иследувањето на *џарадиџмаџа на двојникоџи* од философско-онтолошки, психолошки, социо-историски, лингво-стилистички и наратолошко-жанровски визури.

Користена литература:

кирилица:

Достоевски, Ф. М., 1993, *Бедни луѓе; Двојник*, Скопје: Табернакул, стр. 5-170.

Достоевский, Ф. М., 1984, *Полное собрание сочинений в тридцати томах: Том 26.*

Дневник писателя 1877. Сент. – Дек.; 1880. Август, Москва: Наука.

латиница:

Bahtin, Mihail Mihailovič, 2000, *Problemi poetike Dostojevskog*, Beograd: Čigoja štampa, str. 204-108.

Todorov, Svetan, 1987, *Uvod u fantastičnu književnost*, Beograd: Rad, str. 96-161.

Elena KARPUZOVSKA

**THE MIRROR OF THE GROTESQUE ON THE THRESHOLD OF
‘DREAM’: THE POLYPHONY OF FANTASTIC REALISM IN *THE
DOUBLE* BY F. M. DOSTOEVSKY**

Summary

This study hermeneutically examines fantastic realism as a syncretism of the romantic fantastic and the conventions of realism in the novel *The Double* by F.M.Dostoevsky. The study intends, by evoking the theoretical premises of Tzvetan Todorov and M. M. Bakhtin, to elucidate the interferences of the genres and the narratological strategies through which the paradigm of the double transcends, primarily—through the language of the grotesque and the amalgam of dream and reality. Hence, this study attempts to unveil all the hermeneutically hidden meanders throughout the novel in which the topos of dualism of individuality is polyphonically mirrored.